

เทศน์เช้า วันที่ ๒๒ สิงหาคม ๒๕๔๗

พระอาจารย์สงบ มนฺตฺสฺนฺโต

ณ วัดสันติธรรมาราม ต.คลองตากต อ.โพธาราม จ.ราชบุรี

เวลาองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแสดงธรรม เห็นไหม “ภิกษุทั้งหลาย ให้เขามีธรรมเป็นที่พึ่งเถิด อย่าให้มีอย่างอื่นเป็นที่พึ่งเลย” เวลาจะสอนใครก็แล้วแต่ “ขอให้เขามีธรรมเป็นที่พึ่งเถิด อย่าให้มีอย่างอื่นเป็นที่พึ่งเลย” ขอให้เขามีธรรมเป็นที่พึ่งเถิด ต่อเมื่อเราถึงธรรมแล้ว เราจะมีธรรมเป็นที่พึ่ง ถ้าเราไม่ถึงธรรมละ เราจะหาธรรมเป็นที่พึ่ง เราก็ว่าหาธรรมเป็นที่พึ่ง มันก็อยู่ที่วุฒิภาวะของใครว่าอะไรคือธรรม

“สรรพสิ่งนี้เป็นธรรมชาติ ธรรมะนี้เป็นธรรมชาติ”...จริงอยู่ ธรรมะนี้เป็นธรรมชาติ สิ่งนี้เป็นการเคลื่อนไป การเกิดการตายของมนุษย์ก็เป็นธรรมชาติอันหนึ่ง เพราะการเกิดการตาย การสืบทอดเผ่าพันธุ์นี้ก็เป็นอย่างอื่นก็เป็นธรรมชาติอันหนึ่ง ธรรมชาตินี้มันเป็นสภาวะธรรมอยู่แล้ว สิ่งนี้เป็นธรรมชาติ แต่กรรมการกระทำ หรือกรรมเกิดจากจิตนั้นมันไม่เป็นธรรมชาติ มันเป็นกิเลสฝังไปในจิตใจดวงนั้น

จิตดวงนี้เป็นธรรมชาติอันหนึ่ง เป็นสสารอันหนึ่งที่เวียนตายเวียนเกิดไม่มีที่สิ้นสุด แต่ไม่มีใครเคยเห็นมัน แล้วพลังงานขับเคลื่อนของจิตดวงนี้อยู่ที่กุศลและอกุศล เห็นไหม กุศลขับเคลื่อนให้จิตดวงนี้มีความสุข มีความเจริญ มีความเจริญรุ่งเรืองต่อไป อกุศลทำให้จิตดวงนี้ตกทุกข์ได้ยากไป แต่สิ่งนี้ก็เป็นอย่างอื่นจริง เป็นครั้งเป็นคราวสำหรับจิตดวงนั้น อนิจจังนะ แต่อนิจจังเป็นสมมุติที่มีจริงอยู่ สภาวะธรรมต่างหากเข้ามาชี้จุดนี้

สรรพสิ่งนี้ จิตนี้ เป็นธรรมชาติอันหนึ่ง จิตนี้ การเกิดการตายธรรมชาติอันหนึ่ง ธรรมะนี้เป็นธรรมชาติอันหนึ่ง แต่ธรรมขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเหนือธรรมชาติ ถ้าไม่เหนือธรรมชาติ จะปล่อยวางธรรมชาติไว้ตามความเป็นจริงไม่ได้ วัฏฏะนี้มีอยู่ตามธรรมชาติของมัน กามภพ รูปภพ อรูปภพ มีอยู่โดยธรรมชาติของมัน สวรรค์ นรก มีอยู่โดยธรรมชาติของมัน สิ่งนี้มี

อยู่ ไม่มีใครสามารถสร้างสิ่งที่เป็นวิญญูะนี้ขึ้นมาโดยฝีมือของคนได้ พระอาทิตย์ ดวงจันทร์ จักรวาลต่างๆ เขามีของเขา เขารวมตัวของเขา เขาทำลายตัวเขาเอง เป็นวิญญูะอยู่อย่างนี้โดยธรรมชาติของเขา

แล้วสภาวะธรรมเข้าไปศึกษา ศึกษาวิญญูะ ศึกษาเรื่องจักรวาล นักดาราศาสตร์ศึกษาเรื่องจักรวาลแล้วเข้าใจเรื่องจักรวาล แต่จักรวาลนั้นก็เคลื่อนตัวตลอดเวลา จักรวาลนี้ก็ไปเป็นธรรมดา เห็นไหม สภาวะธรรมชาติมันเคลื่อนตัวตลอดเวลา สิ่งที่เคลื่อนตัวตลอดเวลามันเป็นสิ่งที่ฟังได้ไหม? มันเป็นที่ฟังไม่ได้ แต่มันเป็นที่อาศัยได้ อาศัยกันชั่วคราว อาศัยกันดำรงชีวิตอยู่ อาศัยกันสืบต่อไป

แต่สภาวะธรรมเข้ามาถึงกิเลสไป ถึงกิเลส ถึงกุศลและอกุศล กุศลเป็นกิเลสหรือ กุศลเป็นกิเลส สิ่งที่เป็นกิเลส กิเลสเพราะอะไร กิเลสเพราะมันเป็นการขับเคลื่อนอยู่ นี้กุศล อกุศล สภาวะอกุศลเป็นกิเลส สภาวะธรรมเป็นมรรค สิ่งที่เป็นมรรคนี้ขับเคลื่อนไป ขับเคลื่อนไป ถึงสุดท้ายแล้วองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าบอกว่าต้องลวงพันทั้งดีและชั่ว

ถึงความดีนี้เป็นเครื่องดำเนินไป ถึงต้องคิดดีไปก่อนใจ การคิดดีนี้ “ภิกษุทั้งหลาย ขอให้มิธรรมเป็นที่พึงเกิด แต่อย่ามิบุคคลเป็นที่พึงเลย อย่ามิอย่างอื่นเป็นที่พึงเลย” แต่เราต้องพึงบุคคลไปก่อน พึงบุคคลที่เป็นครูบาอาจารย์ที่หัวใจเป็นธรรมไป ถ้าหัวใจเป็นธรรม สภาวะธรรม สภาวะหัวใจอันนั้นมันเป็นธรรม สิ่งที่เป็นธรรม สิ่งที่เป็นธรรม แต่อยู่ในร่างกายของครูบาอาจารย์ สิ่งนี้จะชี้นำให้เราเข้าถึงธรรมได้

ถ้าเราไม่เข้าถึงธรรม เรามีกิเลสอยู่ เวลาเราอ่านพระไตรปิฎก เราศึกษาธรรม กิเลสเราตีความหมาย กิเลสเราใคร่ครวญ กิเลสเราแยกแยะ กิเลสเราตีความคิด ทำไมเราต้องคิดละ ทำไมเราไม่เข้าใจสิ่งนั้นเลย เหมือนกับพ่อสอนลูกเลย พ่อแม่สอนลูก ลูกไม่เข้าใจตามพ่อแม่สอนหรือ เพราะกิเลสมันบังไว้ แต่สุดท้ายแล้วไอ้ลูกนั้นโตขึ้นมาก็เป็นพ่อแม่ของลูกต่อไป ก็ต้องสอนลูกอย่างนี้ต่อไป แล้วเวลาบอกว่าอาบน้ำร้อนมาก่อน อาบน้ำร้อนมาก่อน มันฟังไม่ได้ เด็กมันฟังไม่ได้ ไคโนเสาร์เต่าล้านปีไป ไคโนเสาร์เต่าล้านปี แต่เขาก็มีประสบการณ์ของเขา เขามีความรู้ของเขา เขามีความเมตตาของเขา เขามีความรักของเขา รักลูกรักหลาน ใครไม่รัก รักทุกคน ต้องการให้มีจุดยืนในสังคม มีที่ยืนในสังคม ขอให้เจริญรุ่งเรืองในสังคม แต่นี่เป็นเรื่องของโลก สภาวะธรรมมันละเอียดกว่านั้นนะ

“พ่อแม่ครูจารย์” ต้องเป็นทั้งพ่อทั้งแม่นะ เลี้ยงหาปัจจัย ๔ เครื่องอาศัยต้องเลี้ยงดูหมด เวลาพระบิณฑบาตมาทำไมต้องรีบต้องร้อน ทำไมต้องถูกละหุก ทำไมต้องละ มั่นต้องนะ ต้อง เพราะอะไร เพราะถ้าการเคลื่อนไหวเราเฉื่อยชา การเคลื่อนไหวนั้นมันเป็นเรื่องของกิเลส เรื่องการเฉื่อยชา เรื่องการนอนจม แต่เรื่องการเคลื่อนไหว เรื่องการตื่นตัว การตื่นตัวอยู่นี้ตลอดเวลาคือ มีสติ ถ้าการมีสติ มีการตื่นตัวอยู่ การตื่นตัวนี้ใครจะเป็นคนบอกล่ะ? ก็ครูบาอาจารย์บอกว่าให้ตื่นตัวตลอด พระเราต้องตื่นตัวตลอด พระเราต้องมีสติตลอด เพราะกิเลสมันอยู่ในหัวใจตลอด เราต้องตื่นตัว เราต้องทำลายกิเลสของเราตลอด เราต้องฝึกฝนใจ นี่เป็นจริต เป็นนิสัย เป็นปฏิบัติ เครื่องดำเนิน ถ้าปฏิบัติเครื่องดำเนินนี้มันไม่สมบูรณ์ ปฏิบัติเครื่องดำเนินไม่เข้ามามีหัวใจแล้วใครมันจะเข้ามาในหัวใจ

แต่พอสภาวะโลกนะ ทำไมพระต้องเร่งรีบ ทำไมพระต้องถูกละหุก ทำเรียบๆ ก็ได้ ทำเรียบๆ ก็ได้ ก็เอาหมอนมานอนด้วยก็ได้ กินไปนอนไปก็ได้ ทำให้กิเลสมันพองโตขึ้นมาอย่างไรก็ได้ เห็นไหม นี่ความเห็นของโลกจะเป็นสภาวะแบบนั้น แล้วเรียบง่าย สวยงาม เป็นที่น่าสักการะเป็นที่บูชา

แต่ถ้าภิกษุผู้มีสติ ภิกษุผู้ที่จะต่อสู้กับกิเลส ในสมัยพระพุทธกาล คฤหัสถ์เขาไปวัด วัดที่ปฏิบัติ ไปถึงแล้วไม่เจอพระเลย พอเคาะระฆังปั๊บ พระต่างองค์ต่างมา ไปฟื่ององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าว่าพระทะเลาะกัน พระไม่คุยกัน พระไม่คลุกคลีกัน...นี่เป็นปฏิบัติเครื่องดำเนินของพระป่าเราไง ต้องอยู่ด้วยความสงบ อยู่ด้วยความตื่นตัว แต่ความตื่นตัวจากภายในคือมีสติสัมปชัญญะพร้อม ความตื่นตัวจากภายนอก การเคลื่อนไหวออกไป สิ่งที่มีการเคลื่อนไหวทุกอย่าง เคลื่อนไหวออกมาจากใจ ใจดวงนั้นอยู่ในร่างกายของเรา การเคลื่อนไหว การแสดงออก ใจคึกคะนองขนาดไหน มันแสดงออกขนาดไหน ใจเซ่อ ใจซ่า ใจไม่ทำอะไรเลย มันหียบอะไรก็ตก หียบอะไรก็หล่น สิ่งนั้นมันแสดงออกมาตลอด มันแสดงออกมาจากใจเพราะใจนั้นไม่ได้ฝึกฝนแล้วถ้าฝึกฝนก็บอกว่าสิ่งนี้เป็นกิเลส สิ่งนี้เป็นกิเลส แล้วถ้าไม่มีครูบาอาจารย์คอยชี้แนะ ครูบาอาจารย์ที่เป็นธรรม สิ่งที่เป็นธรรมจะชี้มาที่สิ่งที่เป็นธรรม ครูบาอาจารย์ที่เป็นอธรรม ครูบาอาจารย์ที่เป็นอธรรมจะทำสิ่งใดก็เพื่อเชิดชูกิเลสของตัวเองให้พองโต เพื่อเชิดชูกิเลสของตัวเองให้ยึดมั่นถือมั่น แสวงหาผลประโยชน์จากสภาวะธรรมอันนั้นใจ

ทำไมองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเวลาบัญญัติวินัย ฌฬพัคคีย์ ภิกษุ ๖ จะต้องคอยออกนอกถู่อกทางกันจนหมดนะ ถ้าไปเจออธรรม สิ่งนี้เราฟังไม่ได้ พอเราไปเจออธรรม เพราะ

ธรรมะในพระไตรปิฎกก็มี มันก็ชี้ให้ได้ ถ้าครูบาอาจารย์ทำผิดนะ ในธรรมบอกว่า ศีลจะรู้ได้ ต่อเมื่ออยู่ด้วยกันนานๆ พ่อแม่ลูก นิสัยเราจะรู้กันหมด เพราะเราอยู่ด้วยกันตลอดชีวิต เราจะเห็น ความประพฤติกันหมดละ

นี่ก็เหมือนกัน ถ้าเราเข้าไปในวัดในวา เราไปหาครูบาอาจารย์ของเรา ถ้าเรามีครูบาอาจารย์ ของเรา มันจะบอกเรื่องศีล ศีลจะรู้ได้ต่อเมื่ออยู่กันนานๆ ธรรมจะรู้ได้ต่ออ้าปากนี่ ถ้าการแสดง ธรรม การพูดออกไป มันจะออกมาจากหัวใจนั่นนะ ถ้าอ้าปากออกมา นั่นนะเปิดหัวใจเลย เปิด หัวใจออกมา สิ่งนี้ถ้ามันขัดกับเรา มันก็มีพระไตรปิฎกเทียบเคียงไขใหม่ แต่สิ่งที่เหนือกว่าเรานี้ มันต้องฟังครูบาอาจารย์ตรงนี้ไง

ทำไมหลวงตาต้องฟังหลวงปู่มันมาก บอกว่าพอละออกจากหลวงปู่มันไปนะ เหมือนกับ ถ่านดำๆ เลย มันมีแต่ความทุกข์ร้อนนะ เวลามันเผาจนมากก็เหมือนกับไฟมันเผาจนใจ ต้องกลับมา หาหลวงปู่มันก่อน แต่พอถึงที่สุดแล้วพอจิตมันเย็นตัวได้ พอจิตมันเย็นตัวได้ เริ่มจากมัน เสื่อมสภาพ เย็นตัวได้ ไปขอโอกาสนะ ขอโอกาสว่าจะขอไปวิเวก ถึงเวลาจิตมันเย็นตัวได้ มันจะ ขอวิเวกนะ หลวงปู่มันก็ต้องอาศัย เพราะเป็นผู้ควบคุมพระอยู่นะ “ถ้าอยู่ดี ควรอยู่ ถ้าไปดี ควรไป ถ้าไปแล้วไม่ดี ควรอยู่ ถ้าอยู่แล้วไม่ดี ควรไป”

นี่ตั้งให้พิจารณาเอา พิจารณาว่าจะไปหรือจะอยู่ ใจนั้นมันจะพัฒนาใหม่ ถ้าใจนั้นพัฒนา สิ่งนั้นจะเป็นไป เวลาที่ต้องฟังพาอาศัย ต้องฟัง ทำไมองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าบอกโคนำ ผุ่งละ ถ้าโคนำผุ่ง โคตัวนั้นฉลาด จะพาผุ่งโคนั้นขึ้นฝั่งได้หมดเลย ถ้าโคตัวนั้น โคนำผุ่งมันโง่งนะ มันจะพาโคผุ่งนั้นไปวังน้ำวน วังน้ำวนจะดูดโคผุ่งนั้นลงไปในวังน้ำวน จะตายกันหมดเลย ตาย จากโคนี้มันตายชาติเดียวนะ ในการประพฤติปฏิบัติของเรา ถ้าเราทำอกุศล ในสมัยพุทธกาลมี ชาวประมงเขาทอดแห เขาได้ปลามา ปลาตัวนั้นเป็นทองคำ พอปลาตัวนั้นเกล็ดนี้ เป็นทองคำเลย ไม่กล้าละ ไม่กล้าเอามาฆ่า เอาไปถวายพระเจ้าพิมพิสาร

พระเจ้าพิมพิสาร พอไปถึงห้องพระโรง ปลาอ้าปาก โอ้โฮ! เหมือนหมดเลยนะ ในห้องพระ โรงนี้เหมือนหมดเลย พระเจ้าพิมพิสาร ไปถามองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า “เหตุใดถึงเป็นแบบ นั้น”

“ปลาตัวนี้เคยเป็นพระ” สิ่งที่เป็นพระ เกล็ดทองคำคือว่าเคยดำรงชีวิตเป็นพระ แล้วได้ทำ คุณประโยชน์พอสมควร แต่เวลาสอนธรรมะนี้ไง เวลาสอนธรรม เวลาที่แรกก็สอนธรรมะของ

องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าองค์ก่อนนั้น แล้วสอนไป ถึงเวลาที่บวคความเห็นของตัวเองเข้าไปไป ความเห็นของตัวเองบวคเข้าไป บวคเข้าไป ตายแล้วตกรกณะ ตกรกหมกใหม่อย่างนั้น เพราะอะไร เพราะกล่าวคู่พุทธพจน์ บิดเบือนธรรมของพระพุทธเจ้า

ถึงบอกว่าโคนาฝูง โคนาฝูง ถ้าโคนาฝูง เวลาโคตายไป ตายเฉพาะตรงนั้น แต่นี้ตกรกหมกใหม่ แล้วพ้นจากรกขึ้นมา แล้วมาเกิด ถึงอบาย เป็นปลา กลัดเป็นทองคำนะ เวลากลัดเป็นทองคำ ขึ้นมาอ้าปาก กลัดทองคำเพราะอะไร เพราะจิรวใจ ชงชัยพระอรหันต์ใจ ผ้ากาสาวพัสตร์ ในการห่มมันได้บุญกุศลขนาดนั้นนะ นี่จรรโลงศาสนา ทำดีก็มี ทำชั่วก็มี คนเรามีทั้งแง่มุมดีและชั่วใจ ทำดีก็ทำ กล่าวคู่พุทธพจน์ กล่าวคู่บิดเบือนธรรมขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้านี้ตกรกหมกใหม่นะ เวลาขึ้นมาเป็นปลาแล้วอ้าปาก เหม็นไปทั้งห้องพระโรงเลย

ถึงบอกว่า บุคคลถ้าเป็นธรรม เราจะได้ประโยชน์มาก บุคคลถ้าไม่เป็นธรรม นี้ว่ามีบุคคลเป็นที่พึ่ง มีบุคคลเป็นหลักของตัวเอง แต่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าบอกว่าให้พึ่งธรรมเถิด อย่าให้มีสิ่งใดเป็นที่พึ่งเลย แต่ขณะที่ทำนี้เราไม่เข้าใจ ธรรมเรายังไม่เข้าใจใช่ไหม เราจะหาที่ลัดหากุรบาอาจารย์คอยชี้นำ เหมือนคนไข้ไปหาหมอ ถ้าหมอรักษาเราดี หมอไม่เลี้ยงไข้ นะ เราจะเป็นคนทีประเสริฐมากเลย ประเสริฐเพราะอะไร เพราะเราเจอหมอดี แต่ถ้าไปเจอหมอเลี้ยงไข้ นะ เราเสียสตกกับเสียสตกต์ตลอดไปนะ ครูบาอาจารย์ก็เป็นแบบนั้น สิ่งใดๆ ก็แล้วแต่ ในสังคมใดก็แล้วแต่ มีทั้งคนดีและคนเลว สังคมทุกสังคม เหริยณีสองหน้าทั้งนั้น เราถึงต้องแสวงหาของเรา

เพราะเขาพูดเองว่าเขาเป็นหลักของเขา เวลาพวกเราทำงาน เราก็มียหลักของเรา...ไม่ใช่ หลวงตาทำเพื่อพระธรรมวินัย พวกเราทำก็ทำเพื่อธรรมวินัย ธรรมวินัยคือตัวธรรม เราไม่มีบุคคลเป็นที่พึ่ง เรามีธรรมเป็นที่พึ่ง เรามีเป้าหมายของเรา เป้าหมายของเราคือพยายามทำสิ่งนี้ให้เป็นความถูกต้อง ธรรมและวินัยคือความถูกต้อง ความถูกต้อง ความสมดุล สิ่งที่ดีนั้นคือธรรมวินัย เราไม่ใช่บุคคล ไม่ใช่ทำให้คนใดคนหนึ่ง

ทำความถูกต้อง เห็นใหม่ เหตุและผลความถูกต้องรวมลงเป็นธรรม มรรคมันถึงก้าวเดินไปได้ไง มรรคสามัคคี มรรคในหัวใจของเราจะทำอย่างไร ความถูกต้อง เรากราบความถูกต้อง องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้ากราบธรรมก็กราบธรรมอันนี้ไง ความถูกต้องอย่างหยาบๆ ขึ้นไป จากความถูกต้องจากภายใน แล้วความถูกต้องจากในหัวใจ เห็นใหม่ ต้องเป็นอย่างนั้น หลวงปู่

มันครูบาอาจารย์เวลาเทศน์นะ ต้องเป็นอย่างนั้น! จิตต้องสงบก่อน พอจิตสงบก่อน แล้วยกขึ้น
วิปัสสนา มรรคสามัคคีต้องรวมตัวกัน ต้องเป็นอย่างนั้น! ต้องเป็นอย่างนั้น!

ถ้ามรรค ๘ ไม่มี “สุกัทธิะ เธออย่าถามให้มากไปเลย ในศาสนาไหนไม่มีมรรค ในศาสนา
นั้นไม่มีผล” แล้วมรรคของพวกเขา เลี้ยงชีพชอบ เราก็คุยกันตลอดไป แต่มรรคขององค์สมเด็จพระ
สัมมาสัมพุทธเจ้า ภาวนามยปัญญา เวลาธรรมจักรมันเคลื่อน นี่วิธีการดับทุกข์ มรรคอันนี้
ต่างหาก ศาสนาไหนมีมรรค ศาสนานั้นมีผล ถ้าศาสนานั้นมีมรรค มรรคอันนี้มันจะเกิดขึ้นมาจาก
ในหัวใจของเรา มรรคอันนี้จะเกิดขึ้นจากการภาวนาของเรา ภาวนาของเราเกิดขึ้นมาในศาสนา
พุทธของเรา ศาสนาที่ประเสริฐ ประเสริฐขนาดนี้ แล้วว่าธรรมเป็นที่พึ่ง ธรรมเป็นที่พึ่ง ธรรมอันนี้
ไง

เราทำกันเพื่อธรรม ไม่ใช่บุคคล บุคคลไม่ใช่ แต่เขาคิดของเขาว่าเรามีบุคคล คือมีเป้าหมาย
มีผลประโยชน์ เขาก็มีบุคคลของเขา ถึงชนกันไง เพราะเขาคิดอย่างนั้น ใครก็แล้วทำอย่างไรนะ
เขาคิดว่าเราต้องทำเหมือนเขา มุมมองของเขา เขามองจากกิเลสของเขา เขามองจากความยึดมั่นถือ
มั่นของเขา เขาไม่มองแบบใจสะอาดแบบครูบาอาจารย์เรา ครูบาอาจารย์เราทั้งชีวิตนะ ปิดทองกัน
พระ ไม่ปิดทองหลังพระ ทำคุณงามความดี แอบทำใต้ดิน ไม่เคยทำคุณงามความดีมาเพื่อเสนอ
หน้า จะทำคุณงามความดีแอบใต้ดินนะ แล้วถ้ามีคนมายกย่องเชิดชูนะ จะไม่ฟังสิ่งนั้นเลย นั่นคือ
กิเลส นั่นคือมันทำให้คนเสียคน คนคนนี้ไม่เป็นธรรม

แต่ถ้าพูดตามเนื้อผ้า เหตุและผล คนคนนี้เป็นธรรม คนนี้ควรจะปฏิบัติธรรม คนปฏิบัติ
ธรรมมันต้องซื่อสัตย์ซื่อตรงกับตนเอง ซื่อตรงกับครูบาอาจารย์ ซื่อตรงกับทุกอย่าง ถ้าเรายัง
บิดเบือน เรายังเล่ห์เหลี่ยมกับตัวเราเอง เราหลอกตัวเราเอง แล้วเราประพฤติปฏิบัติ เราจะไปไหน
เห็นไหม เราถึงบอกไม่มีตัวตนในการประพฤติปฏิบัติ ไม่มี แต่ครูบาอาจารย์เป็นธรรมในหัวใจ ถึง
ชี้หน้าเราไปเพื่อถึงเป้าหมาย เพื่อถึงธรรม ไม่ใช่บุคคล “ธรรมและวินัยจะเป็นศาสดาของเรา” เรา
เคารพ เรากราบเราไหว้ธรรมและวินัย แล้วเรากราบครูบาอาจารย์ของเราที่ใจเป็นธรรมเท่านั้น
เอวัง